

A cavall dels noms comuns, la forma natural d'anomenar la natura

PERE RENOM I VILARÓ

Universitat Pompeu Fabra

ORCID: 0009-0008-5093-8503

pere.renom@upf.edu

Pere Renom i Vilaró és llicenciat

en Biologia per la Universitat de Barcelona i doctor en Biomedicina per la Universitat Pompeu Fabra. Investiga en l'àmbit de la macroevolució, associat a l'Institut de Biologia Evolutiva (CSIC-UPF). La seva principal ocupació és la comunicació científica a premsa i televisió. Del 2006 al 2019 va treballar de redactor i reporter al programa de divulgació científica de la Televisió de Catalunya «Quèquicom». Actualment fa seccions setmanals de ciència en directe al programa «Tot es mou», i dirigeix i presenta el nou programa de ciència «Quèqui». També ha escrit 4 llibres i una cinquantena d'articles en revistes científiques i divulgatives.

Resum

A finals de 2024 es va presentar el Diccionari dels mamífers del món, una obra monumental que ofereix la denominació en català de 6.793 espècies de mamífers d'arreu del món. Així, el català se suma a altres llengües com l'anglès, el francès, l'alemany i el castellà, amb denominacions pròpies per a totes les espècies de mamífers conegudes. La nomenclatura binominal en llatí és la manera com la ciència ordena i classifica la diversitat d'éssers vius. Tanmateix, els noms comuns continuen sent fonamentals per descriure la natura, i ens permeten entendre la noció de significat, les seves extensions, reflecteixen l'adaptació al medi, l'evolució del llenguatge i contribueixen a construir el pensament.

PARAULES CLAU: cavall; etimologia; extensió de significat; evolució del llenguatge; pensament

Abstract

Riding on common names, the natural way of naming nature

At the end of 2024 the «Diccionari dels mamífers del món» was presented, a monumental work that offers the denomination in Catalan of 6,793 species of mammals from all over the world. Hence, Catalan joins other languages such as English, French, German and Spanish, which have their own names for all known mammal species. The Latin binominal nomenclature is the way in which science orders and classifies the diversity of living beings. However, common names are still fundamental to describe nature, and allow us to understand the notion of meaning, its extensions, reflect the adaptation to the environment, the evolution of language and contribute to the construction of our thinking.

KEYWORDS: horse; etymology; extension of meaning; evolution of language; thought

TERMINÀLIA 31 (2025): 40-50 · DOI: 10.2436/20.2503.01.224

Data de recepció: 12/01/2025. Data d'acceptació: 17/03/2025 amb modificacions

ISSN: 2013-6692 (impresa); 2013-6706 (electrònica) · <https://terminalia.iec.cat>

1 Etimologies d'un nom comú

El proverbi «el gos és el millor amic de l'home» es troba àmpliament estès, i malgrat el que podria semblar, es va introduir fa tan sols 300 anys i no es va popularitzar fins al segle XX, majoritàriament en els països occidentals (Nash, 1941). No hi ha dubte que el seu èxit està justificat: el gos és un animal fidel amb qui hem establert un estret lligam emocional des de fa mil·lennis. Però quan analitzem la història de l'art ens adonem ràpidament que l'animal que ha estat més profusament representat, i admirat fins a la idolatria no és pas el gos, sinó el cavall. El vincle humà-cavall és d'una naturalesa ben diferent, i potser es podria resumir en frases d'esperit proverbial com: «el cavall és el vehicle més preuat», o «el motor de sang calenta» (en contraposició a la força motriu del vent o de l'aigua), o fins i tot «el nostre millor aliat» (del llatí *alligare*, «lligar», pel fet que hi estem anatòmicament lligats quan hi cavalquem, però també històricament en el sentit militar pel seu paper en la guerra). Certament, d'ençà de la seva domesticació, el cavall ens presta la potència física que ens manca per desplaçar-nos veloçment o per arrossegar càrregues pesades.

Però la relació humans-cavalls és molt més antiga i es remunta a l'origen de la nostra pròpia espècie. Els primers humans mantenien una relació estrictament tròfica amb els cavalls, és a dir, se'ls menjaven, com ho mostren les restes òssies trobades en diferents jaciments. Posteriorment, els humans van començar a aprofitar algunes parts dels cavalls de manera molt tosca, com la pell per fer-ne roba, o els ossos per a percutors o encluses. Més tard van començar a elaborar eines sofisticades com puntes de llança (Mateo-Lomba et al., 2024; Figura 1a). Finalment van incloure el cavall en les representacions artístiques. Les pintures rupestres de Chauvet (Ardèche, França) són un testimoni de la perícia i la sensibilitat de l'*Homo sapiens* de fa entre 28 i 37.000 anys, i mostren la fauna glacial amb la qual vivien els nostres avantpassats (Figura 1b).

Tot i que no en tenim la certesa, és pràcticament segur que als animals representats en aquelles parets, se'ls anomenava d'alguna manera, tenien un nom comú. De fet, alguns estudis indiquen que les pintures rupestres no es localitzen en llocs aleatoris dins les coves, sinó que acostumen a aparèixer en espais determinats on es concentren els ecos (Miyagawa et al., 2018). La coincidència de pintures i ecos ha fet pensar als investigadors que potser hauria servit per millorar la transmissió del llenguatge simbòlic. Una interpretació alternativa defensa que les pintures eren el teló de fons, el decorat, d'un escenari on es reunien els paleolítics per narrar històries, i els ecos n'haurien magnificat la tensió dramàtica.

Com en deien els paleolítics del cavall?

L'etimologia permet aproximar-nos a l'origen dels noms que utilitzem actualment a Europa per desig-

nar el cavall (Figura 1d). Per exemple, el terme anglès «horse» (cavall) deriva del protogermànic *harss-, d'origen desconegut. Per alguns, connectat a l'arrel protoindoeuropea (PIE) *kers- «córrer», font del llatí *curro*, que també ha donat el terme anglès «car», i els termes catalans «correu», «corser» (cavall de torneigs i batalles), «carro», «carruatge», «carregar», «carretera» i «carrer» (Roberts i Pastor, 2013). Un conjunt de termes prou diferents que d'alguna manera comparteixen un significat relacionat amb el transport ràpid.

D'altra banda, el terme grec actual «alogos» (cavall) significa literalment «sense lògica», «sense enteniment», o «bèstia». Del que es desprèn que els grecs actuals no sembla que tinguin els cavalls amb gaire estima.

El terme català «cavall» i la resta dels termes equivalents de les llengües romàniques com «caballo» (castellà), «cheval» (francès), «cavallo» (portuguès), etc. deriven del terme llatí *caballus*, un tipus de cavall de poca categoria utilitzat per la plebs com a animal de treball o de càrrega. Tant el terme llatí, com els grecs *kaballion* i *kaballes* probablement són paraules manllevades, potser d'una llengua d'Anatòlia. El diccionari de la Real Academia Española diu: «caballo del griego καβάλλης, búlgaro antigament *kobyła*», un terme que alguns autors emparenten amb les denominacions actuals del cavall a Polònia, Bielorrússia, Eslovàquia i Rumania («kon»), Ucraïna («kin»), Txèquia («kun») i els països balcànics («konj»). Altres autors basant-se en fonts clàssiques com Heròdot relacionen el terme *cavall* amb els *kabaleis* (Καβαλείες), un poble de Frígia, situat a l'Àsia Menor. En català ha donat termes derivats com *cavalcadura*, *cavalcar*, *cavaller*, *cavalleresc*, *cavallerós*, *cavalleria* i *cavallerissa*. I per descomptat també ha generat un vocabulari extensíssim de termes relacionats (Gratacós et al., 1994; Bibiloni, 2001).

En canvi, el terme llatí *equus* era la paraula clàssica per al cavall de bona estirp utilitzat en la batalla. Procedeix del PIE *ekwo- (Roberts i Pastor, 2013), potser relacionat amb *ōku-, que significa «ràpid». D'aquest terme deriven *èquid*, *equí*, *equitació*, *equestre* i *euga* («eua»). També va donar lloc al grec antic «híppos» (ἵππος), del qual deriven *hípica* i *hipòdrom*.

Quan l'any 1758 Carl Linné va classificar el cavall domèstic va combinar els dos termes llatins més estesos i va obtenir *Equus caballus*, per diferenciar-lo del seu ancestre salvatge extingit, que va anomenar *Equus ferus*. Avui sabem que el cavall domèstic és una subespècie del cavall salvatge i rep el nom científic d'*Equus ferus caballus*.

La majoria de les llengües actuals tenen una gran llista de noms que fan referència als cavalls, com ara en català *semental*, *estaló*, *euga*, *atzembla*, *bèstia*, *bístia*, *bridó*, *corser*, *haca*, *hacanea*, *haveria*, *palafre*, *pollí*, *poltre*, *poni*, *rossí*, *sobreany*, *solípede*, *terçó*, *terçona* i *tatà*, sense esmentar-ne les diferents races. Amb el temps, els noms canvien, de manera que el que abans era un ter-

me genèric es fa més específic i viceversa. Per exemple, «poni» sembla que procedeix del francès obsolet *poulenet* (petit poltre; mitjans del segle XV), diminutiu del francès antic *poulain* (poltre), del llatí tardà *pullanus* (jove d'un animal), del llatí *pullus* (jove de cavall, gallina, etc.; d'aquí també «pollet»), de l'arrel PIE **pau-* (pocs, poc). Per tant, el terme *poni* que ara designa un cavall adult de mida petita (menys de 148 cm d'alçada a la creu), originalment designava un poltre (cavall jove).

És molt probable que aquesta mateixa diversitat terminològica i transferència de significats es produís també en la llengua PIE i que dels diferents termes antics derivessin part de la diversitat terminològica actual.

I quin d'aquests termes actuals s'aproxima més al terme que van utilitzar els artistes paleolítics de la cova de Chauvet per denominar el cavall? Podríem pensar que és «zaldi», el terme eusquera de cavall. L'eusquera és una llengua preindoeuropea d'origen desconegut considerada un veritable fòssil lingüístic. A més, la seva zona de parla se situa força a prop de Chauvet (700 km). Però la «relativa» proximitat en l'espai i el temps no és garantia de res. Segons alguns autors (Menéndez, 2018; Silgo, 2010; Pérez, 2007), l'etimologia de «zaldi» es podria relacionar amb els «thieldons» («celdones», pronunciat en castellà), un raça hispànica de cavalls (domèstics) descrita per l'historiador clàssic Plini (Història Natural, llibre VIII, 42.67), que també podria haver donat alguns topònims com Salduba i Salduie (Pérez, 2007).

Diverses evidències indiquen que l'origen de la domesticació del cavall es va produir fa uns 5.000 anys (Figura 1c). Un estudi fins i tot analitza la morfologia òssia humana i detecta patologies associades a l'equitació en cinc individus Yamnaya procedents de monticles funeraris (kurgans) de Romania, Bulgària i Hongria, datats entre el 3021 i el 2501 aC (Trautmann et al., 2023). En qualsevol cas, l'expansió dels diferents termes per denominar el cavall es va produir amb posterioritat a la domesticació. Tant els nostres cavalls com els termes per anomenar-los tenen una arrel neolítica, allunyada desenes de milers d'anys dels suposats termes paleolítics. El nom per als cavalls de Chauvet es va perdre per sempre en els albars del temps.

2 Extensions de significat d'un nom comú

L'etimologia no és pas una ciència exacta, i la seva inexactitud incrementa a mesura que ens remuntem en el temps. Pràcticament no hi ha etimologia possible més enllà del PIE. Però podem analitzar fenòmens lingüístics situats més ençà en el temps, per entendre com els noms comuns reflecteixen la nostra estructura mental.

Quan els humans ens hem trobat davant d'animals desconeguts, els hem batejat en relació a allò conegut, en una extensió del significat (Figura 2). El terme cavall n'és, una vegada més, un magnífic exemple, pel

fet que ha servit de base per anomenar un munt d'altres espècies animals. Així sorgeix el nom d'un nou mamífer (per als europeus), «hipopòtam», del grec antic *hipporótamos* (ἵπποπόταμος), d'*híppos* (ἵππος) «cavall» i *potamós* (ποταμός) «riu», que significa conjuntament «cavall de riu». També trobem un peix ben particular, el cavallet de mar, del grec antic *hippokampos* (ἵπποκάμπος), de *híppos* (ἵππος), «cavall» i *kámpos* (κάμπος), «monstre marí» o «animal marí». No es pot negar que el cap d'un cavallet de mar té una semblança notable amb la d'un veritable cavall. I precisament aquest cap també el trobem en les proes d'algunes antigues embarcacions fenícies, anomenades *hippoi*. A partir d'aquesta relació hi ha qui sosté que el cavall de Troia en realitat va ser una embarcació construïda pels aqueus i regalada als troians (Tiboni, 2021). És ben curiós que avui anomenem «virus troians» als programes informàtics capaços de perjudicar el sistema operatiu d'un ordinador, pel fet que es troben amagats dins de programes aparentment funcionals, quan els hauríem d'anomenar «virus aqueus», l'autèntica nacionalitat dels guerrers amagats dins la sentina del cavall (*hippoi*) de Troia... Aquest peixet, al seu torn, ha servit per anomenar una estructura cerebral localitzada en ambdós lòbuls temporals del cervell i associada als processos d'aprenentatge i memòria: l'hipocamp. De fet, la seva forma recorda a dos cavallets de mar ajaguts horitzontalment. Finalment, també tenim el cavallet del diable, un insecte volador que moltes cultures europees han identificat amb els esperits diabòlics, segurament a causa del seu vol, entre estacionari i erràtic, i el seu aspecte monstruós.

I l'extensió de significat no s'atura aquí. Tal vegada l'element més característic de la domesticació del cavall ha estat la ferradura, que ha servit per a batejar uns quants éssers vius com el ratpenat de ferradura (*Rhinolophus ferrumequinum*, del grec *rhinos* -nas- i *lophos* -cresta- i del llatí *ferrum* -ferro- i *equinus* -cavall-), el ratpenat hiposideri (*Hipposideros*, del grec *hippos* -cavall- i *sideros* -ferro-), la colobra de ferradura, el cranc de ferradura, o les plantes desferracavalls (*Hippocrepis* del grec *hippos* -cavall- i *krepsis* -sabata-; literalment «sabata de cavall») i cua de cavall (*Equisetum*, del llatí *equus* -cavall- i *saeta* -cerrea, pèl gruixut i aspre-).

El terme cavall fins i tot s'ha incorporat com a nom propi aplicat a les persones. El pare i l'avi del celebèrrim Alexandre Magne eren Filip I i Filip II de Macedònia, respectivament. *Philippos* (contracció de *phílos* i *hippos*), significa etimològicament en grec «amant dels cavalls» com *filosofia* (contracció de *phílos* i *sophos*) és «amant del saber». L'antropònim Felip ha servit per anomenar un llarg llinatge de monarques de diversos països europeus, i a través de l'explorador castellà Ruy López de Villalobos aquest nom es va estendre fins a les *Islas del Poniente* o *Islas de San Lázaro*, que l'any 1542 van passar a anomenar-se *Islas Filipinas* («illes dels amants dels cavalls») en honor a l'aleshores monarca espanyol Felip II (1527-1598), avantpassat de l'actual rei Felip VI.

Però potser el salt més gran que ha fet el terme cavall l'ha portat fins a la física, ja que ha servit per denominar una unitat de potència: el cavall de vapor (CV), que segons el sistema internacional es defineix com la potència necessària per aixecar un pes de 75 kg, a 1 metre d'altura, en 1 segon. És molt impressionant pensar que quan conduïm un cotxe per viatjar, o per dur a terme una activitat tan anodina com anar de compres al centre comercial, tenim a la nostra disposició un motor de potència equivalent a 100 cavalls. Les quadrigues romanes, concebudes per a les triomfals desfilades militars, empetiteixen.

3 Noms comuns adaptats al medi

A més d'extensions de significat, els noms comuns són una eina cultural que ha permès als humans descriure amb precisió el món natural que els envolta, i per tant, millorar-ne l'adaptació. Un exemple molt conegut és el centenar de termes que tenen els inuits per descriure la neu, o fins i tot el color blanc que, sorprenentment, continua citant-se una vegada i una altra malgrat fa dècades que una antropòloga va poder falsar-lo, de manera que ja no és més que una llegenda (Martin, 1986). El vertader exemple en relació amb els inuits és un lèxic riquíssim per descriure una les seves mil·lenàries fonts de subsistència: el ren.

El ren (*Rangifer tarandus*) és un mamífer emparentat amb els cérvols, de distribució circumpolar, tot i que durant el pleistocè, les diferents glaciacions van empenyer aquest animal fins a la península Ibèrica (serralada Cantàbrica i Pirineus), on es va incorporar a la dieta i a l'art rupestre dels humans paleolítics (Gómez et al., 2014). Actualment la ciència en reconeix 15 subespècies. El terme *ren* deriva del nòrdic «hreinn», i s'associa amb l'arrel indoeuropea «ker-», que significa «banya». Al continent americà rep el nom comú de caribú probablement derivat de *kálibu* o *xalibu*, paraules de la llengua indígena *mi'kmaw*, que signifiquen «el que furga», pel fet que, a l'hivern, el caribú excava la neu amb les seves grans peülles per trobar líquens, dels quals s'alimenta. En les llengües aborígens de l'Àrtic, hi ha una terminologia detallada per a cadascuna de les diferents subespècies i per a totes les etapes del cicle de vida. Per exemple, hi ha noms diferents per als mascles i les femelles durant el primer, segon, tercer i quart any, així com per a mascles joves, reproductors, femelles joves, embarassades, o amb vedell (Parlee et al., 2013; Webster et al., 1970).

També és interessant el cas del groenlandès, en què el terme per designar el ren és tabú i la gent només pot referir-s'hi a partir de l'eufemisme *tuttu*, que significa «esquena», o «tenir molt greix al llom i extremitats posteriors», amb clara al·lusió al seu ús com a font d'aliment. Només el xaman de la tribu pot pronunciar el veritable nom del ren, que és *kumaruaq*, o «poll gran». Quina és l'explicació d'aquesta anomalia?

Sembla que al xaman se l'anomena *ilimmar*, que vol dir «volar». En els estats de trànsit espiritual es creu que el xaman és capaç de volar, i des de l'aire ateny una perspectiva privilegiada del desolat paisatge àrtic des d'on pot detectar amb facilitat els ramats de rens i indicar al seu poble on anar a caçar-los. Vistos des d'allà dalt, els rens són petits com polls (recordem que etimològicament *polls* significa precisament 'petits'), per això els anomena «polls de terra» (Alonso de la Fuente, 2008). Però la història encara mostra una altra derivada. Molts pobles de l'edat del bronze, originaris de latituds fredes com els mongols, tenien la tradició de representar gravats de cérvols i rens voladors (Fitzhugh, 2009). Se suposa que qui volava era el xaman, però enlloc de representar-lo a ell, representaven volant la seva observació (Alonso de la Fuente, 2008). De fet, quan un cérvol fuig molt atemorit és capaç de realitzar salts tan grans que semblaria que vola, i així és justament com el representem en els senyals de trànsit indicant el perill d'animals salvatges.

En tot cas, els rens voladors de l'edat del bronze segurament van inspirar durant el segle XIX la tradició anglosaxona del Pare Noel repartint regals damunt d'un trineu estirat per nou rens voladors...

Un segon exemple de noms comuns d'éssers vius adaptats a l'ecosistema s'emplaça en les latituds radicalment oposades de clima tropical. Un estudi d'etnobotànica colombiana (Marmolejo et al., 2008) va identificar les espècies de palmeres amb major nombre de noms en llengües indígenes. L'espècie *Bactris gasipaes* té nom comú en 45 llengües; *Oenocarpus bataua*, en 43 llengües; *Mauritia flexuosa*, en 39 llengües; *Euterpe precatoria*, en 35 llengües, i *Astrocaryum chambira*, en 30 llengües. D'altra banda, les llengües indígenes amb més quantitat d'espècies designades són uitoto (48 espècies de palmeres), tikuna (47), muinane (43), siona (34), sikuani (31) i miranya (30). Les palmeres tropicals han estat aprofitades pels humans des de fa 9.000 anys (Marmolejo et al., 2008), tant per consumir-ne els dàtils com per utilitzar-ne les fulles per teixir roba o de coberta de les cabanes (Frausin et al., 2010). Per tant, és convenient saber-ne identificar les espècies correctament.

L'Amazònia és un dels punts calents de biodiversitat del planeta, també de diversitat lingüísticocultural i humana. En contrast, la uniformitzadora i monolingüe colonització espanyola en va tenir prou amb el terme genèric «palmeras» que, per cert, rep aquest nom perquè les fulles s'assemblen al palmell de la mà, etimològicament procedents del llatí *palma*, amb l'arrel PIE **pelə*, que vol dir «pla» (Roberts i Pastor, 2013).

4 Noms comuns locals

Una altra característica ben interessant dels noms comuns per denominar la natura és la seva facilitat per generar localismes. Estudiar-los ens dona pistes de l'evolució de les llengües.

Els anglosaxons tenen fins a 40 termes per designar el puma (Barnes, 1960), un felí americà d'amplíssima distribució. Els primers exploradors espanyols d'Amèrica del Nord i del Sud l'anomenaven «león» i «gato montés» (nous exemples d'extensió de significat), d'on sorgeix el nom anglès de «mountain lion». «Puma» és el nom que els inques van donar a aquest felí en la seva llengua. «Cougar» sembla que prové d'una antiga paraula índia sud-americana, *cuguacuarana*, que es va escurçar a «cugar» i després se'n va modificar la grafia. I «panther» (pantera) és un terme general per als felins monocolors, generalment negres, de manera que s'utilitza per als pumes més foscos (no arriben a ser veritablement negres), i especialment per als jaguars i els lleopards negres (les veritables panteres). Així, puma, mountain lion, cougar i panther són els termes comuns més estesos en anglès; la resta dels noms comuns per a puma, són sovint variacions o combinacions d'aquests com: *catamount*, *wild cat*, *American lion*, *California lion*, *silver lion*, *mountain devil*, *mountain demon*, *mountain tiger*, *mountain cat*, *purple panther*, *tiger*, *deer tiger*, *deer-killer*, *Pampas-cat*, *Mexican lion*, *Indian devil*, *red tiger*, *Brazilian cat* o *brown tiger*.

La llengua anglesa també mostra una sensibilitat especial vers els cucs de terra. Mentre en català només tenim el nom comú genèric, ells distingeixen diverses espècies: *common earthworm* (*Lumbricus terrestris*), *composting worm* (*Perionyx excavatus*), *gray worm* (*Aporrectodea caliginosa*), *redhead worm* (*Lumbricus rubellus*), *European nightcrawler* (*Eisenia hortensis*), *brandling worm* (*Eisenia fetida*), *green worm* (*Allolobophora chlorotica*); també tenen altres termes en argot com *dew-worm*, *rainworm* i *angleworm*. Probablement aquesta profusió terminològica és causada per la seva afició a la pesca fluvial amb canya i al consegüent ús dels cucs com a esquer. I potser l'obra de Charles Darwin «*La formació del mantell vegetal*» dedicada íntegrament als cucs de terra (Darwin, 1881), que al seu temps va ser més venuda que «*L'origen de les espècies*», hi té també alguna cosa a veure...

En català trobem tres exemples molt il·lustratius de localismes terminològics en els éssers vius: els peixos costaners, els bolets i la libèl·lula o espiadimonis.

Catalunya és una nació històricament molt bolcada a la Mediterrània, tant des del punt de vista territorial (amb l'expansió de la Corona d'Aragó) com des del punt de vista alimentari. La dieta mediterrània inclou, a banda de la trilogia d'oli d'oliva, blat i vi, una proporció important de peix. La pesca (marina), per tant, ha estat i és encara una activitat econòmica destacable. Al llarg del temps, els termes per denominar les diferents espècies de peixos comercials s'han anat diversificant localment, i moltes reben 3 o 4 noms diferents. Per exemple, una espècie d'escòrpora (*Scorpaenidae*) també s'anomena cap-roig, escòrpora dels bruts, escòrpora roja i polla, mentre que una altra espècie (*Scorpaenidae*) s'anomena rufí, rascla o rascassa. D'altra banda, el moll (*Mullus barbatus*) també rep els apel·latius roger de fang, gaboc, moll fanguer i roger, i la lluer-

na (*Trigla lucerna*) també s'anomena gallineta, julio-la, lluern ross, oriola i viret (Nadal, 1981). Aquesta diversitat de noms comuns no només es restringeix a les espècies comercials. Fins i tot petits peixets litorals que passen absolutament desapercebuts reben diversos noms comuns en funció de la localitat. Per exemple, un gobi (*Gobius incognitus*, abans *G. bucchichi*; Kovačić et al., 2023), un peixet críptic d'uns 6 cm de longitud, que viu en fons rocosos entre 0-10 metres de profunditat, també rep els noms de burro aspre, burret i cabot d'ortigues (Mercader et al., 2001; Zabala i Corbera, 2005; Ballesteros i Llobet, 2015). Aquest darrer nom fa referència al fet que molt sovint busca refugi entre els tentacles de l'ortiga de mar (un nou exemple d'extensió de significat), també anomenada anemone, les picades urticants de la qual no l'afecten. Per tant, no cal anar a Austràlia a buscar el peix pallaso, immortalitzat en la pel·lícula d'animació «Buscant en Nemo»; en tenim prou cabussant-nos amb ulleres i tub davant de casa per trobar-hi la versió nostrada d'aquell popular peixet. I justament la facilitat d'accés és clau en la diversitat terminològica. En contrast amb l'abundància de noms comuns per als peixos litorals, no hi ha noms comuns per als peixos abissals. *Chauliodon sloani* és el nom científic d'un peix amb dentadura monstruosa, comú a gairebé tots els mars i oceans del planeta entre 500 i 2.500 metres de profunditat. El podem trobar a unes poques desenes de quilòmetres del nostre litoral, però com que viu a gran profunditat, no el veiem, i pràcticament no el pesquem, raó per la qual no l'anomenem.

El segon exemple de riquesa local de noms comuns són els bolets. La cultura catalana és micòfila (amant dels bolets). Només cal veure les hordes de boletaires que cada tardor pentinen els boscos del país a la recerca («a la caça», en diuen) de bolets, o la quantitat i diversitat de bolets que podem trobar als mercats i als restaurants, i comparar-ho amb la indiferència que desperten als països veïns, o al món anglosaxó. Aquesta tradició es reflecteix en una rica terminologia secular per a denominar les diferents espècies de bolets (Cuello, 2007). Alguns dels bolets comestibles més populars són: camagroc (*Cantharellus lutescens*), cama-sec (*Marasmius oreades*), carlet (*Hygrophorus rúsula*), cep (*Boletus edulis*), fredolic (*Tricholoma terreum*), llenega negra (*Hygrophorus latitabundus*), moixernó (*Calocybe gambosa*), pinetell (*Lactarius deliciosus*), reig (*Amanita caesarea*), rossinyol (*Cantharellus cibarius*), o rovelló (*Lactarius sanguifluus*), entre molts d'altres.

Sembla que l'interès no només ateny l'àmbit alimentari, sinó també el psicotròpic (Fericgla, 1998). La coneguda *Amanita muscaria* rep diversos noms comuns com cogomella mosquera, reig de fageda, reig bord, mosque-rola, reig fals, reig foll, reig tinyós i reig vermell. El consum d'aquests bolets al·lucinògens és probable que estigui darrere de personatges fantàstics de la cultura popular com els follets, minairons i barrufets (els barrets dels quals recorden molt el capell dels bolets).

El fet de tenir tants noms locals també té, però, un inconvenient: sovint hi ha confusions quan un mateix nom s'aplica a espècies de bolets diferents en funció de l'indret. La solució l'aporta aleshores el nom científic en llatí... i amén.

El darrer cas de localismes és la sorprenent quantitat de noms comuns que rep la libèl·lula o espiadimonis. Segons el *Gran Diccionari de la llengua catalana*, libèl·lula procedeix del llatí libellula, diminutiu de libella «balança, nivell», al seu torn diminutiu de libra «balança», aplicat a l'insecte perquè vola balancejant-se. No és pas l'únic que ho fa: els sírfids, un tipus de mosques sovint mimètiques de les vespes, volen igual, tot i que no ultrapassen el centímetre de longitud, mentre que la libèl·lula pot atènyer fàcilment els 7 cm, una mida aparent per a un insecte actual, però insignificant si es té en compte que fa uns 300 milions d'anys, durant el període geològic conegut com a pèrmic, la Terra era habitada per libèl·lules 10 vegades més grosses, de 70 cm d'envergadura, equivalents a la mida dels coloms!

L'altre terme, espiadimonis, té probablement l'origen en la mitologia popular catalana (Casanova i Creus, 2000). A banda d'aquests dos termes, la viquipèdia n'aplega més d'un centenar (<https://ca.wikipedia.org/wiki/Odonats>), i l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* (Veny i Pons, 2008) en situa una bona colla en el territori. Molts dels termes tenen relació amb els cavalls, com cavallet del dimoni, cavall d'aigua, cavall de serp, cavall de bruixa, cavall de sant Martí, cavall berrat, cavallet volador, mare de cavalls, cavallet o cavallito. Altres termes destaquen les suposades dolenteries d'aquest animaló, com dimoni, bruixa, estiracabells, serradits, talladits, tocacampanes, tallacampana, robacols, plegamans, rodadits, taenassos, tajaorejas, tallaorelles, o sangraor. I d'altres, en canvi, en destaquen l'elegància, com demusela, dimusela, sinyoreta o senyoreta.

La distribució geogràfica dels noms comuns per a la libèl·lula no és fàcil d'interpretar. Mentre que hi ha termes que, amb lleus modificacions, es troben més o menys estesos per tot el territori de parla catalana, d'altres estan restringits a una regió, a una comarca o fins i tot a un municipi. Tanmateix, a diferència del que hem vist en els exemples anteriors, tots aquests termes són genèrics, és a dir, no serveixen per a designar les diferents espècies de libèl·lules, sinó les libèl·lules en general. El grup Oxygastra ha publicat una guia (Grup d'estudis dels odonats de Catalunya, 2016) i té un web (<http://www.oxygastra.org>) on fa una proposta per aprofitar molts dels termes populars i dotar-los de valor taxonòmic. Una bona iniciativa que bé mereix aixecar el vol.

Quin procés explica la diversificació terminològica local?

La mutació, la selecció natural i l'aïllament reproductiu són la base de l'evolució biològica. La mutació introdueix canvis aleatoris en el material genètic, la selecció natural elimina aquells individus amb trets menys adaptats al medi i afavoreix aquells individus

amb trets més adaptats, i l'aïllament reproductiu fa que dues poblacions separades d'una mateixa espècie emprenguin camins genètics divergents que amb el temps donarà lloc a dues espècies diferenciades.

El llenguatge evoluciona a través d'un procés anàleg. Les mutacions introdueixen canvis en el llenguatge, la selecció cultural els elimina o els afavoreix, i l'aïllament de les poblacions determina l'evolució divergent de la llengua fins a esdevenir dues llengües diferenciades. Aquest procés es produeix a totes les escales. Comença a escala familiar, continua en l'entorn d'amics, professional, municipal, comarcal, regional i nacional. En principi, a més distància física, més distància lingüística, tot i que aquesta relació mostra una gran variabilitat (i avui, amb la globalització, s'esmoreeix). Tots hem pogut constatar que la nostra pròpia família mostra lleugeres diferències lèxiques i fonètiques respecte a la família política (fins i tot quan ambdues famílies són del mateix nivell sociocultural i habiten la mateixa localitat). A la feina també és palès que un equip de persones empra lleugeres variacions d'argot respecte a altres equips de la mateixa empresa, els adolescents són especialment proclius a utilitzar termes i expressions pròpies, i els militants d'un mateix partit polític solen imitar fins i tot la dicció del seu líder. Sota una mirada atenta, un badaloní i un mataroní tenen subtils diferències de parla, malgrat que viuen a tan sols 20 km de distància, i un calero (gentilici de l'Ametlla de Mar, la Cala), distingeix fàcilment la procedència dels seus veïns immediats del Perelló, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita o Móra d'Ebre només escoltant com parlen.

Aquest mimetisme lingüístic afavoreix la cohesió del grup, per tant, la causa última de l'evolució lingüística és la supervivència.

5 Núvols de noms comuns

A finals de 2024 es va presentar el *Diccionari dels mamífers del món*, una obra monumental elaborada pel TERMCAT i la Fundació Barcelona Zoo, en col·laboració amb el Museu de Ciències Naturals de Granollers. L'obra ofereix la denominació en català de 6.793 espècies de mamífers d'arreu del món. Aquesta llista no s'ha conclòs, sinó que continua ampliant-se. Durant el bienni 2023-2024 s'han descrit diverses espècies de mamífers, com un nou pudu, un petit cérvol de la selva sud-americana (Barrio et al., 2024), tres musaranyes de Sumatra (Nations et al., 2024) o alguns gimnurs, uns insectívors emparentats amb l'erioç, de l'illa de Mindanao (Balete et al., 2023). Fins i tot hi ha espècies críptiques que només podem conèixer a través de la seqüenciació del genoma, com un nou pangolí asiàtic (Tong-Tong et al., 2023). De fet, segons alguna estimació, queden encara unes 300 espècies de mamífers per descobrir al món (Fisher et al., 2018).

El primer que fa la ciència quan descobreix i descriu una nova espècie és posar-li un nom científic, a través

de la nomenclatura binominal en llatí. Per exemple, el nou pudu s'anomena *Pudella carlaeo*, i simultàniament se li dona també un nom comú, en aquest cas en castellà, «pudú de la yunga», adoptant la paraula «püdü» que correspon a aquest animal en la llengua maputxe de la comunitat indígena de Xile i d'Argentina. Ara caldrà posar-li un nom en català.

La denominació és un acte fundacional de reconeixement d'existència, tal com fem quan arriba un nadó al món. Però més enllà, és important conservar i promoure els noms comuns dels éssers vius perquè el llenguatge és el marc que determina el nostre pensament, la nostra cosmovisió. Ho podem veure gràficament amb un núvol de paraules generat a partir de l'anàlisi de components principals (PCA), que representa les relacions semàntiques entre els termes com distàncies en un espai tridimensional (Figura 3). Si, per exemple, analitzem l'emplaçament de la paraula «horse» (cavall; l'aplicació només funciona en anglès)

veiem que ocupa un espai únic i irrepetible en el núvol. La xarxa lèxica és com la xarxa neuronal: com més dens i extens sigui el núvol, més recursos lingüístics (i mentals) tindran els parlants d'una llengua.

6 Conclusions

Els noms comuns són fonamentals per descriure la natura: (1) permeten entendre la noció de significat, (2) permeten entendre les extensions de significat, (3) reflecteixen l'adaptació al medi, (4) reflecteixen l'evolució del llenguatge, i (5) contribueixen a construir el pensament.

Anomenar és un acte genuïnament humà, com ho és l'art plàstic de la cova de Chauvet, i la literatura del poema de Jacint Verdaguer «Lo comte Arnau», de temàtica eqüestre. ✿

LO COMTE ARNAU

Lo comte de Mataplana
ne tenia dos cavalls:
L'un era blanc com la gebre,
l'altre fosc com lo pecat.
Malhaja lo cavall negre,
benhaja lo cavall blanc.
Un matí de la hivernada
lo negre feia ensellar
la comtessa ja li'n deia:
-Per què no enselles lo blanc?
-Perquè fuig dels camins aspres
i a mi em plauen més que els plans-
La comtessa ja hi tornava:
-Mon marit, no ho fesses pas;
lo negre em sembla el diable,
Déu nos lo tinga allunya.-
Ell no li torna resposta
com si sentia tronar:
al negre posa la sella
baldament fos Satanàs.
-Adéu, la comtessa aimada.
-Déu te guie i l'Àngel sant.-
L'Àngel prou lo guiaria,
mes ell no es deixa guiar,
lo guiaria a l'església
i ell a la vila fa cap,
on hi ha nines per perdre
i pobres per escanyar.
Malhaja lo cavall negre,
benhaja lo cavall blanc.
Quan sortia de la vila
semblava un esperitat:
corria lo cavall negre
corria com si volàs,
tantost per les altes cimes
com pel fons del xaragall.
Los gombernesos se senyen
quan lo veuen desbocat.

Los llops d'aquelles muntanyes
lo segueixen udolant
algun d'ells per simpatia,
los altres olorant carn,
que n'esperen un bon àpat
més amunt o més avall;
sos ulls semblen llumenetes,
llumenetes infernals.
Al sentir sa udoladissa
lo comte s'és esglaiat,
voldria girar lo pobre
mes ja no el pot aturar.
Malhaja lo cavall negre,
benhaja lo cavall blanc.
A la nit que és fosca, fosca,
se barreja el temporal,
i els pastors al comte veuen
entremig de trons i llamps,
volar d'una cresta a l'altra
del Montgrony vers les afraus.
La tempesta esgarrifosa
a mitja nit fa un esclat;
d'un llampec entre les ales
s'obirà lo comte Arnau,
rodolant de l'alta cima
de Sant Ou dins lo Forat,
d'on surt entre rius de flama
lo renill del seu cavall.
La comtessa l'esperava
a la porta del palau;
passen hores, passen dies,
passen nits de por i espant
a la tercera que passa
l'en veu venir condemnat.
La nit era negra, negra,
més negre era son cavall,
son cavall que era el diable
Déu nos lo tinga allunyat.
Malhaja lo cavall negre,
benhaja lo cavall blanc.

JACINT VERDAGUER
Aires del Montseny, 1901

7 Bibliografia

- ALONSO DE LA FUENTE, José Andrés (2008). «Groenlandés occidental kumaruaq 'caribú'». 'Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones, 13, p. 7-14.
- BALETE, Danilo S.; HEANEY, Lawrence Richard; RICKART, Eric A.; QUIDLAT, Roselyn S.; ROWSEY, Dakota M.; OLSON, Link E. (2023). «A re-assessment of diversity among Philippine gymnures (Mammalia: Erinaceidae: Podogymnura), with a new species from eastern Mindanao». Zootaxa, 5228(3), p. 244-266.
- BALLESTEROS, Enric; LLOBET, Toni (2015). Fauna i flora de la mar Mediterrània. Figueres: Brau Edicions.
- BARNES, C.T. (1960). The Cougar or Mountain Lion. Salt Lake City: The Ralton Company.
- BARRIO, Javier; GUTIÉRREZ, Eliécer E.; D'ELÍ, Guillermo (2024). «The first living cervid species described in the 21st century and revalidation of Pudella (Artiodactyla)». Journal of Mammalogy, 105(3), p. 577-588.
- BIBILONI, Gabriel (2001). «Vocabulari del cavall». A: AMENGUAL, Carles (coord.). Llibre de cavalleria de les Illes Balears. Palma: Edicions de Turisme Cultural Illes Balears, p. 377-392. <<https://bibiloni.cat/cavall.htm>>. [Consulta: 24/04/2025].
- CASANOVA, Joan; CREUS, Joan (2000). Més ràpids que el llamp, més vius que el foc. Petits éssers fantàstics en l'àmbit lingüístic català. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CUELLO SUBIRANA, Josep (2007). Els noms dels bolets. Barcelona: Lynx Edicions.
- DARWIN, Charles (1881). The formation of vegetable mould through the action of worms, with observations on their habits. England: Publisher John Murray.
- FERICGLA, J.M. (1998). El bolet i la gènesi de les cultures. Barcelona: Altafulla Editorial.
- FISHER, Molly A. et al. (2018). «The description and number of undiscovered mammal species». Ecology and Evolution, 8, p. 3628-3635.
- FITZHUGH, William W. (2009). «Stone Shamans and Flying Deer of Northern Mongolia: Deer Goddess of Siberia or Chimera of the Steppe?». Arctic Anthropology, 46(1-2), p. 72-88.
- FRAUSIN, Gina; TRUJILLO, Edwin; CORREA, Marco A.; GONZALEZ, Victor H. (2010). «Plantas útiles en una comunidad indígena Murui-muinane desplazada a la ciudad de Florencia (Caqueta-Colombia)». Mundo Amazónico, 1, p. 267-278.
- GÓMEZ OLIVENCIA, Asier; ARCEREDILLO, Diego; ÁLVAREZ LAO, Diego Jaime; GARATE, Diego; SAN PEDRO, Ziortza; CASTAÑOS, Pedro; RIOS GARAIZAR, Joseba (2014). «New evidence for the presence of reindeer (Rangifer tarandus) on the Iberian Peninsula in the Pleistocene: An archaeopalaeontological and chronological reassessment». Boreas, 43(2), p. 286-308.
- GRATACÓS I MASANELLA, Jaume; GRATACÓS I PRAT, Maria; GRATACÓS I PRAT, Joaquim (1994). Diccionari d'exterior del cavall. Girona: Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona.
- GRUP D'ESTUDIS DELS ODONATS DE CATALUNYA (2016). Les libèl·lules de Catalunya. Figueres: Brau Edicions.
- KOVAČIĆ, Marcelo; RENOULT, Julien; PILLON, Roberto; BILECENOGLU, Murat; TIRALONGO, Francesco; BOGORODSKY, Sergey; ENGİN, Semih; KOVTUN, Oleg; LOUISY, Patrick; PATZNER, Robert; ROTHMAN, Shevy; SOLDÓ, Alen; YOKES, Mehmet Baki (2023). «The Delimitation of Geographic Distributions of Gobius buccichi and Gobius incognitus (Teleostei: Gobiidae)». Journal of Marine Science and Engineering, 11, p. 1-12.
- MARMOLEJO, Diana; MONTES, María Emilia; BERNAL, Rodrigo (2008). «Nombres amerindios de las palmas (Palmae) de Colombia». Revista Peruana de Biología, 15(1), p. 151-190.
- MARTIN, Laura (1986). «Eskimo Words for Snow: A case study in the genesis and decay of an anthropological example». American Anthropologist, New Series, vol. 88, p. 418-423.
- MATEO-LOMBA, Paula; OLLÉ, Andreu; FERNÁNDEZ-MARCHENA, Juan Luis; SALADIÉ, Palmira; MARÍN, Juan; CHACÓN, María Gema; VALLVERDÚ, Josep; CÁCERES, Isabel (2024). «First identification of a Neanderthal bone spear point through an interdisciplinary analysis at Abric Romaní (NE Iberian Peninsula)». Scientific Reports, 14. 10.1038/s41598-024-67817-w.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (2018). Voces ibéricas pasadas al latín - «Zaldi»; Madrid: Universidad Autónoma de Madrid. <<http://hdl.handle.net/10486/684512>>
- MERCADER, Lluís; LLORIS, Domingo; RUCABADO, Jaume A. (2001). Tots els peixos del mar català: diagnosi i claus d'identificació. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MIYAGAWA Shigeru; LESURE Cora; NÖBREGA, Vitor A. (2018). «Cross-Modality Information Transfer: A Hypothesis about the Relationship among Prehistoric Cave Paintings, Symbolic Thinking, and the Emergence of Language». Front. Psychol., 9, p. 115.
- NADAL I FORTIÀ, Joan (1981). Els nostres peixos. Girona: Diputació de Girona.
- NASH, Ogden (1941). The face is familiar. Garden City: Garden City Publishing.
- NATIONS, Jonathan; HANDIKA, Heru; MURSYID, Ahmad; BUSTA, Ryski; APANDI; ACHMADI, Anang; ESSELSTYN, Jacob. (2024). «Three new shrews (Soricidae: Crocidura) from West Sumatra, Indonesia: elevational and morphological divergence in syntopic sister taxa». Journal of Mammalogy, 105. 10.1093/jmammal/gyad126.

- PARLEE, Brenda; THORPE, Natasha; MCNABB, Tanice (2013). *Traditional Knowledge: Barren-ground Caribou in the Northwest Territories*. University of Alberta.
- PÉREZ OROZCO, Santiago (2007). «Sobre la posible interpretación de algunos componentes de la onomástica ibérica». *Elea*, 8, p. 89-117.
- PLINIO EL VIEJO (2016). *Historia Natural. Libros VII-XI*. Biblioteca Clásica Gredos nº 308. Barcelona: Gredos.
- ROBERTS, Edward A.; PASTOR, Bárbara (2013). *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española*. Madrid: Alianza Editorial.
- SILGO GAUCHE, Luis (2010). «Algunas reflexiones sobre el plomo ibérico de Ullastret MLH. C.2.3». *Elea*, 10, p. 297-331.
- TRAUTMANN, Martin et al. (2023). «First bioanthropological evidence for Yamnaya horsemanship». *Sci. Adv.* 9, eade2451
- TIBONI, Francesco (2021). *The hippos of Troy: why Homer never talked about a horse*. Bicester. Oxfordshire: Editorial Archaeopress.
- TONG-TONG, Gu et al. (2023). «Genomic analysis reveals a cryptic pangolin species». *PNAS*, 120 (40), e2304096120
- VENY, Joan; PONS, Lúdia (2008). *Atles Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica.
- WEBSTER, Donald H.; ZIBELL, Wilfried; WEBSTER, Thelma A. (1970). *Iñupiat eskimo dictionary Alaska Rural School Project*. Fairbanks, Alaska: Department of Education. University of Alaska. Summer Institute of Linguistics, Inc.
- ZABALA, Mikel; GARCIA-RUBIES, Antoni; CORBERA, Jordi (2005). *Peixos litorals*. Badalona: Escola del Mar, Centre d'Estudis Marins de Badalona. Ajuntament de Badalona.

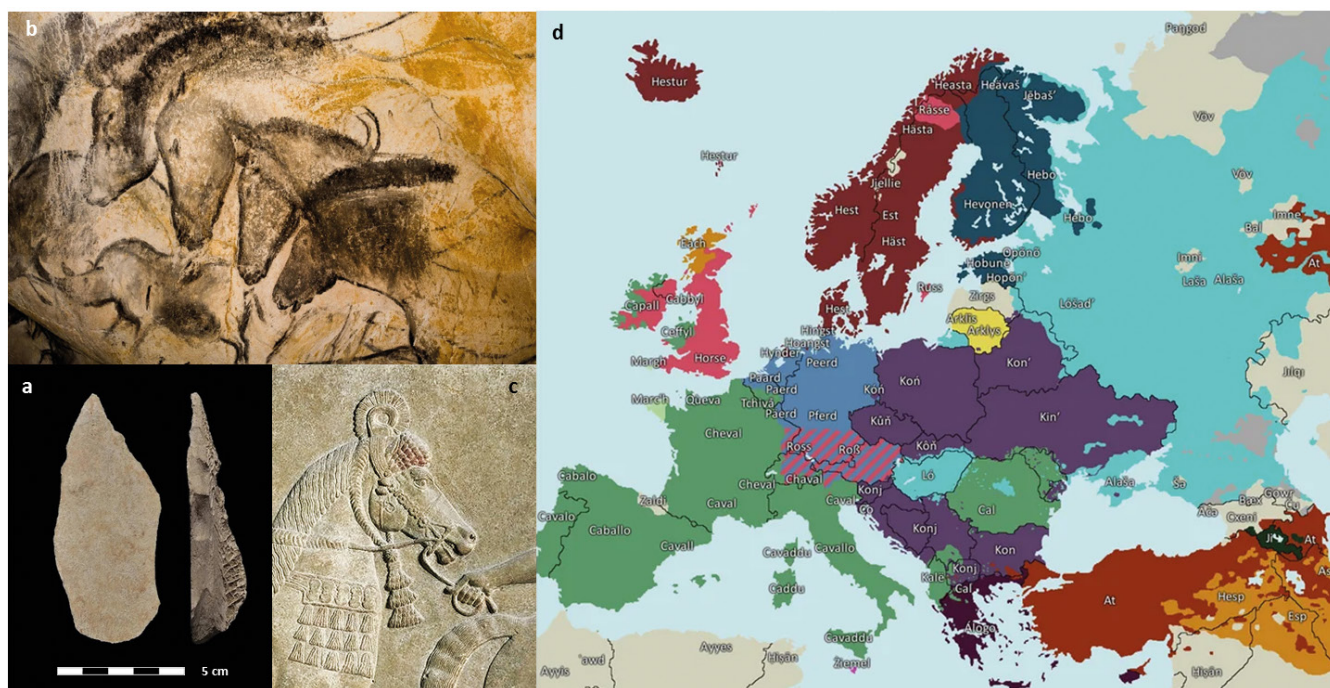

FIGURA 1. Tres testimonis de la relació mil·lenària entre humans i cavalls. (a) Punta de llança neandertal probablement fabricada amb fèmur d'èquid, Abric Romaní (Anoia, Espanya), datada en uns 50.000 anys. (b) Pintura rupestre, cova de Chauvet (Ardèche, França), datada en 28-37.000 anys. (c) Relleu d'un semental ofert com a tribut pels medes al rei assiri Sargon II (721-705 aC), la rica ornamentació testimonia el prestigi social que atorgava aquest animal, Dur-Šarruken (actual Khorsabad, Iraq). (d) Termes actuals per designar el cavall als diferents països d'Europa. Els colors indiquen parentiu lingüístic. Font: (a) MateoLomba et al. (2024), (b-c) Wikicommons, i (d) Reddit.com

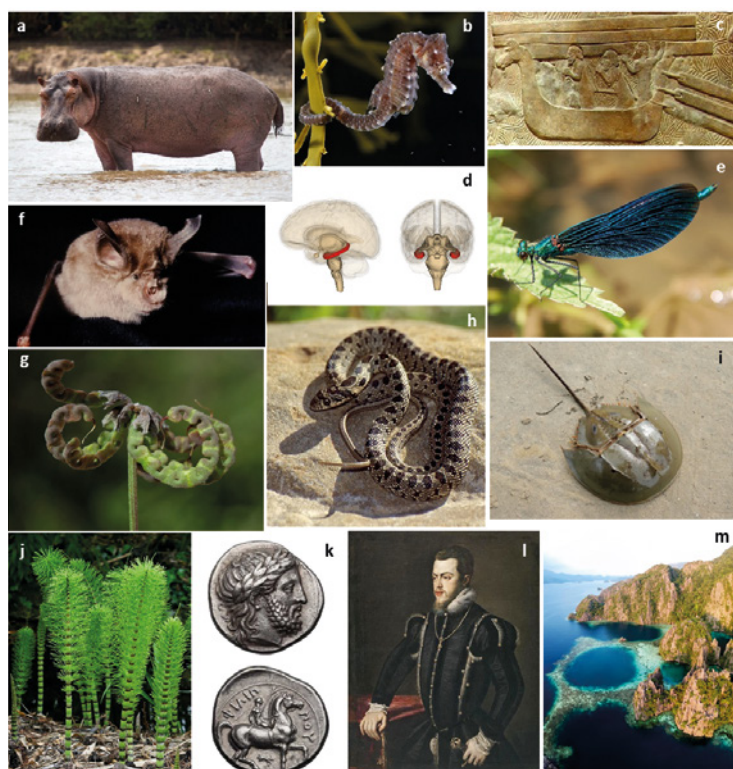

FIGURA 2. Extensió de significat del terme cavall i afins: (a) hipopòtam (*Hippopotamus amphibius*), (b) cavallet de mar (*Hippocampus hippocampus*), (c) hippoi (nau fenícia de proa en forma de cap de cavall), (d) hipocamp cerebral (en vermell), (e) cavallet del diable (*Calopteryx virgo*), (f) ratpenat de ferradura gros (*Rhinolophus ferrumequinum*), (g) fruits d'hipocrepis o desferracavalls (*Hippocrepis scarba*), (h) colobra de ferradura (*Hemorrhois hippocrepis*), (i) límulo o cranc de ferradura (*Tachypleus gigas*), (j) cua de cavall grossa (*Equisetum telmateia*), (k) tetràdracma de plata de Philippos II de Macedònia (382-336 aC), (l) Felip II d'Espanya (1527-1598), (m) illes Filipines. Font: (g) Jesús Vílchez, Florandalucia.es, la resta Wikicommons.

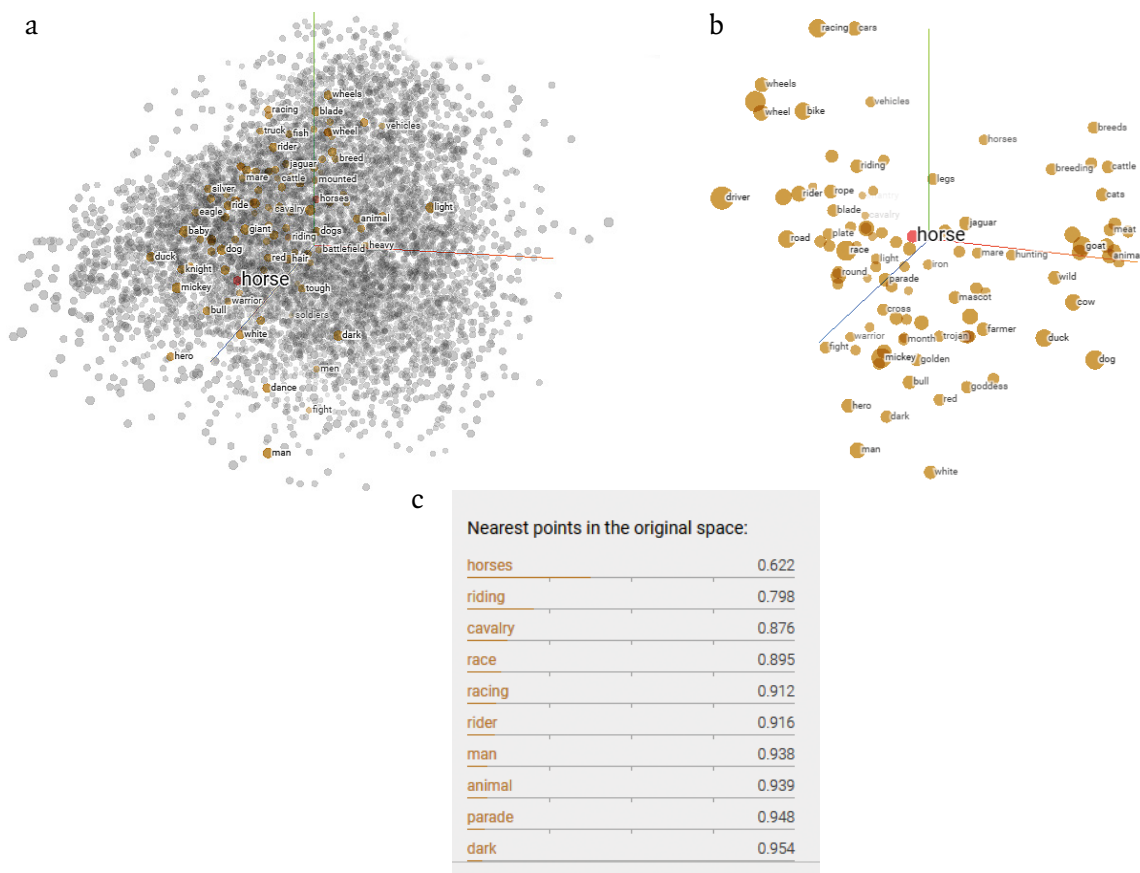

FIGURA 3. Núvol de paraules de la llengua anglesa elaborat a partir de la PCA. S'analitzen 10.000 paraules (punts) en 200 dimensions. Els tres primers eixos (X, Y i Z) descriuen el 8,5 % de la variança. La relació entre dues paraules es calcula com la distància (cosinus o euclídia) entre elles. Es mostra la paraula «horse» amb les 100 paraules més properes, (a) en el conjunt i (b) isoladament; a (c) se'n tabulen les 10 més properes. Font: <https://projector.tensorflow.org/>.